

Constantinovitsné Vladár Zsuzsa

Kell(ett)-e nekünk magyar nyelvű tudomány?

Do/Did we Need Science in Hungarian?

A magyar nyelvű szakterminológia azért fontos, mert a vernakuláris elemekből építkező terminusok a tudásátadásban kulcsszerepet játszanak, megkönnyítik a hozzáférést a tudományos és a szakismeretekhez. A magyar nyelvű terminológia kialakulása hosszú folyamat eredménye. A tisztán latin nyelvű tudományosság kora után a 16. századtól a bibliafordítások és az anyanyelvű iskoláztatás jelentette a kezdetet. A felvilágosodásban a tudás demokratizálódásának, a nemzet felemelésének eszköze lett. A 19. századtól az Akadémia programja szervezetter hozta létre a szaknyelvi terminológiákat. A 20. században a terminológiai munka tudományos alapelveken nyugszik. Ma a legfontosabb feladat a magyar tudományos szaknyelv állandó gondozása és használati lehetőségének biztosítása, az Akadémia küldetésével összhangban.

Kulcsszavak: terminológia, magyar nyelvű terminológia, terminológiatörténet, tükörszó, művelődéstörténet

Having a Hungarian terminology is essential, as terms constructed from vernacular elements play a key role in the transmission of knowledge, facilitating access to both scientific and specialized expertise. The development of Hungarian scientific terminology has been the result of a long historical process. After the era of exclusively Latin-based scholarship, the emergence of Bible translations and mother-tongue education in the 16th century marked the beginning of a shift. During the Enlightenment, vernacular terminology became a tool for the democratization of knowledge and the advancement of the nation. From the 19th century onward, the Hungarian Academy of Sciences implemented a systematic program to develop domain-specific terminological frameworks. In the 20th century, terminological work came to be based on scientific principles. Today, the most important task is the continuous cultivation and safeguarding of the Hungarian scientific register, ensuring its practical applicability in alignment with the mission of the Academy.

Keywords: terminology, terminology in Hungarian, history of terminology, calque, cultural history

1. Miért kell nekünk magyar nyelvű tudomány?

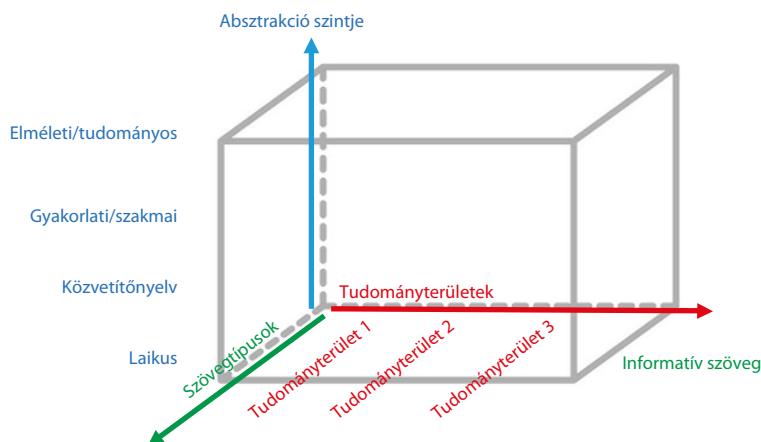
Amikor a magyar nyelvű tudományosság helyzetéről, jövőbeli feladatairól esik szó, természetes adottságnak tekintjük, hogy van, létezik ez a regiszter a magyar nyelvben. Holott ez csak a standardizált, sokféle nyelvi funkció betöltésére alkalmas, kiművelt nyelvek sajátja, és a világban számos példát találunk arra a jelenben, a múltban még inkább, hogy nem ez a helyzet. Különböző funkciókban különböző nyelveket használhatnak a beszélők, kódváltás léphet fel még akkor is, ha az adott funkcióban e nyelvek bármelyike használható lenne. Van azonban olyan eset, amikor a váltás oka az, hogy egyszerűen egy nyelv nem képes betölteni minden funkciót, mert nincs kidolgozva az adott funkció(k)hoz tartozó terminológia. Ekkor egy másik nyelv lép be az adott funkcióban. Közismert példa India, ahol az angol nyelv az oktatás, a politika és a kereskedelem *lingua francája*, és használata a műveltség, s ezzel összefüggésben az elit státusz szimbóluma (Ghosh 2007).

De nem kell messzire mennünk, Európában az újkorban egészen a 20. századig a diplomácia nyelve a francia volt. A középkorban és gyakran később is a latin volt az európai országokban az iskoláztatás, a szellemi élet, a tudomány nyelve, Magyarországon csak 1844-ben lett hivatalos nyelv a magyar. A szaknyelvi-tudományos funkciókban tehát sokáig kizárólagosan a latin volt, majd a 17–18. századtól a német is kezdett teret nyerni. A szinte minden tudományterületre kiterjedő, szakmai kommunikációt magyar nyelven lehetővé tevő rendezett terminuskészlet teljes kialakítása a nyelvújításhoz köthető. A jelen tanulmányban természetesen ennek a hosszú folyamatnak csak néhány kiragadott pontját lehet felvillantani.

1.1. Szaktudás, szaknyelv, szakszöveg

De miért fontos az anyanyelvű tudományos szakmai terminológia léte? A megismerés során összegyűlt tapasztalatokat, ismereteket, tudást osztályozva fogalmakat alkotunk, és ezeket a fogalmakat terminusok jelölik (Fóris 2006). A szakmai-tudományos ismeretanyag különböző absztrakciós szinteken helyezkedik el: a laikusok hétköznapi tudása van legalul, és a szakemberek elméleti tudományos ismeretei legfölül. A szaktudás különböző szintjei, valamint a hétköznapi tudás és az alkalmazott szaktudás azonban nem különülnek el mereven egymástól, hanem skaláris átmenetet mutatnak (Rébék-Nagy 2010). Mivel a hétköznapi tudás és a szakmai hozzáértés nem függetlenek egymástól, az ugyanarról a fogalomról birtokolt tudás a mindennapi alapismeretektől a magasan specializált szakértői tudásig terjedő skála különböző pontjain található (Engberg 2023). A szakértői tudást a hétköznapi tudáshoz képest nagyfokú specifikáltság jellemzi, ami a fogalmi rendszereken belüli összefüggésekre vonatkozó ismereteken alapul (Rébék-Nagy 2010).

A skála minden tudományterületre vonatkozóan felrajzolható. A különböző szintű szakmai ismeretekkel bíró résztvevők többféle szakmai helyzetben és szövegtípusokat használva kommunikálnak egymással (Dobos 2022). A szakszövegtípusok osztályozásának alapját Karl Bühler Organon-modellje képezi, amely három fő nyelvi funkciót különböztet meg: informáló szakszövegek (például jelentés, cikk, szakkönyv,

1. ábra: A szaknyelvi szintek

Forrás: Roelcke 2014: 155, 160 alapján a szerző szerkesztése

jegyzőkönyv), instruktív szakszövegek (például útmutatók, tanácsadó szövegek) és direktív szakszövegek, amelyek előíró vagy szabályozó jellegűek (például törvények, rendeletek, szerződések). A tudományos kommunikációban a legjellemzőbb az informatív típus (Roelcke 2014).

A szaktudás absztrakciós fokát, a hozzájuk tartozó szaknyelvi szinteket, a szakterületeket és a műfajokat Roelcke közismert szemléltetését átdolgozva (2014: 155) az 1. ábra segítségével mutathatjuk be.

A szaktudás és a szaknyelvhasználat absztrakciós fokát az elméleti/tudományos, a gyakorlati/szakmai és az adott szakterületről való laikus nyelvhasználat szintjén a kék, függőleges tengely mutatja. A piros, horizontális tengelyen helyezhetők el az egyes tudományterületekhez tartozó szaknyelvek, a szövegtípusok pedig a kocka mélységének megfelelő zöld tengelyen.

A szaktudás nemcsak skaláris jellegű, hanem dinamikus is, folyamatos mozgásban és változásban van. Történetileg, egy-egy tudományterület létrejöttékor a hétköznapi tudás specializálódik és válik egyre absztraktabbá. Ugyanakkor korunkban inkább az ellenkező folyamatot figyelhetjük meg: a szaktudás kerül át közvetítői, sőt a hétköznapi szintre, akár az iskolai oktatás, akár a tudományos ismeretterjesztés következtében. Gondoljunk csak a néhány évvel ezelőtti Covid-19-járványra, ahol a koronavírussal, az oltásokkal és a járványtannal kapcsolatos ismeretek nagyon gyorsan kerültek át a hétköznapi tudásba (Varga és mtsai. 2022; Dobos 2022). Természetesen minél alsóbb szintet tekintünk, annál inkább veszít a szervezettségéből a tudás, közelebb a hétköznapi fogalmi rendeződéshez.

Roelcke ábrája azonban kiegészítésre szorul egy lényeges dimenzióval, ez pedig a terminológia. Az egyes tengelyek különböző pontjain elhelyezkedő különböző fokú szaktudással rendelkező szaknyelvhasználókhoz és szövegtípusokhoz különböző szintű terminológiai készletek is tartoznak, amelyek szintén skaláris jellegűek: a köznapi nyelvi elemektől az erősen terminologizált, mesterséges jeleket is használó

szakszókészletig terjednek (Fields és mtsai. 2008). A terminológia azonban nemcsak jelöli, hanem közvetíti is a tudást, és ebből a szempontból nagyon lényeges, hogy a terminusok milyen nyelvűek: vernakuláris, köznyelvben is ismert elemekből állnak, vagy idegen nyelvi elemekből. Egy kiművelt tudományterületen minden tudásegységhez, fogalomhoz tartozik terminus a terület nemzetközi közvetítő nyelvén. Ugyanakkor nem minden terminusnak van vernakuláris nyelvi párja.

Nézzünk egy orvosi példát! A skála egyik végén, a laikus tudásnál találjuk a köznyelvi terminusokat, mint például a testrészek neveit (természetesen ezek megvannak a nemzetközi orvosi terminológiában is idegen nyelven), míg a skála másik végén olyan latin, görög vagy angol anatómiai kifejezéseket, eljárásneveket és vizsgálati eszközök neveit látjuk, amelyek az orvosi szakismeretekhez tartoznak, és a vernakuláris nyelven nincs megfelelőjük. Az orvosi terminológia rétegzettségét tehát a laikus megértés szempontjából így foglalhatjuk össze (1. táblázat):

- a) A hétköznapi tudás részéhez tartozó orvosi fogalom, amihez párhuzamosan idegen szaknyelvi és köznyelvi terminusok is tartoznak, például *szív* – *cor*; *kamra* – *ventriculus*; *terápia* – *kezelés* stb.
- b) A hétköznapi tudás és a szaktudás átmeneti sávjában levő fogalom, amelynek idegen szaknyelvi és magyar nyelvű megfelelője is van, például *trombózis* – *vérrögösödés*; *koronária* – *koszorúér*.
- c) A hétköznapi tudás és a szaktudás átmeneti sávjában levő fogalom, amelynek nincs magyar nyelvű terminusa, de van idegen szaknyelvi terminusa (ez többnyire determinologizálódott), például *stroke*, *pacemaker*, *stent*.
- d) A speciális szaktudáshoz tartozó fogalom, amelynek idegen nyelvű és magyar nyelvi elemekből építkező terminusa is van, például *stenosis* – *érszűkület*; *insufficiencia cordis* – *szívelégtelenség*; *anticoagulans* – *vérhígító*. Itt a magyar elemekből építkező terminus megkönnyíti a hozzáférést a szaktudáshoz a laikus számára.
- e) A speciális szaktudáshoz tartozó fogalom, amelynek csak idegen nyelvű terminusa van, például *palpitáció*, *hiperventilláció*, *carotis interna*.

1. táblázat: A szaktudás és a szakterminológia a laikus megértés szempontjából

Típus	Példa	Az idegen terminusnak van magyar megfelelője	A fogalom tartalma a köznyelvi tudás része
a)	szív, kamra	+	+
b)	trombózis – vérrögösödés	+	átmeneti sáv
c)	stroke, pacemaker	–	átmeneti sáv
d)	stenosis – érszűkület	+	–
e)	palpitáció, aorta	–	–

Forrás: Varga és mtsai. 2024

Az a), b) és c) esetekben nincs lexikai hiány, bár a b) és c) esetben számolni kell a determinologizáció lehetőségével. A d) és e) esetben szakismereti hiány van, magyarázatra van szükség, azzal a különbséggel, hogy a d) magyar elemekből építkező terminusa könnyebben hozzáférhetővé teszi a tudást, mint az e) idegen terminus.

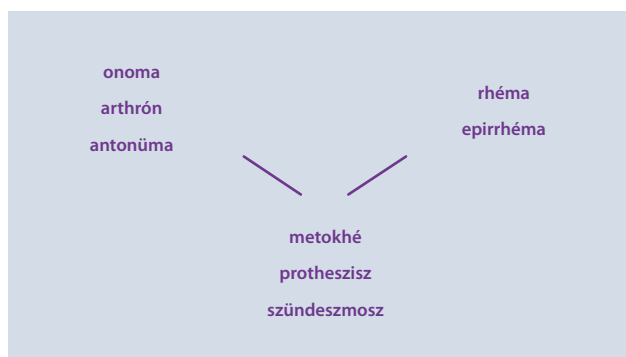
Mivel a különböző szinteken álló szakértők és a laikusok szakmai tudása és terminológiai ismeretei nem azonos szintűek, a tudományos ismeretek hozzáférhetővé tétele, az ismeretek átadása folyamatos intralingvális fordítást igényel (Dobos 2014, 2022), és ezt könnyíti meg a magyar elemekből álló terminológia.

1.2. A tudományos fogalmak és a terminológia történetileg

Minden tudományos ismeretrendszer, szaktudás mindig egy adott nyelven születik meg. Ez meghatározza a fogalomalkotást, a fogalmi rendszert és a jelölésére használt terminusok által a nyelvi perspektívát. A tudományos fogalomrendszer a köznapi tudásból válik ki, definíciókkal és fogalmi struktúrába rendezéssel.

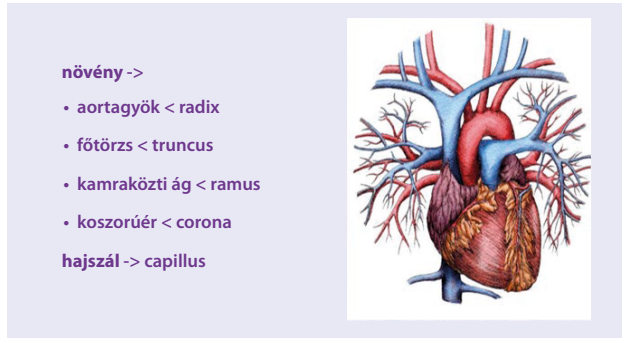
Nézzünk egy grammatikatörténeti példát, a szófajneveket! Az antik görögöknél a nyelvi leírás kialakulásában kulcsszerepet játszott a filozófia, amely elemi logikai kijelentéseket elemzett, két fő részre bontva: amiről állítunk valamit: *onoma* (szó szerint: név), és amit állítunk róla: *rhéma* (szó szerint cselekvés). Például: *Theaitétosz ül*. Az elemi kijelentésekben a görög nyelvben a logikai alany és logikai állítmány, a grammatikai alany és állítmány, illetve a főnév és ige kategóriái egybeestek, így az *onoma* és a *rhéma* a grammatika kialakulásával később átértelmeződött főnévvé és igévé (Havas 1998). Később további szóosztályokat, szófajokat különítették el a grammatikusok, és az első ránk maradt grammatikában már a ma ismert nyolc szófajt találjuk (Robins 1999: 36). Ezek a szófajok mind az *onoma* és a *rhéma*, mint a mondat két fő része köré csoportosultak, hozzájuk képest határozódtak meg, amit a megnevezés is mutatott (2. ábra). Így lett az *antonüma* (szó szerint: névpótló, névmás), az *arthrón* (kis rész, névelő), *epirrhéma* (igét meghatározó, határozószó), *metokhé* (szó szerint: mindkét fő szófajból részt kapó, igenév), *protheszisz* (szó szerint: elől álló, előljárószó, igekötő), *szündeszmosz* (kötőszó).

A fogalmi rendszer kialakulása mellett a fogalmakat jelölő terminológiának is nagy szerepe van, hiszen a megnevezés mindig egy adott nyelvi perspektívából ábrázol, valamilyen irányba tereli a figyelmet. A terminológia vagy a közszavak speciális használatából, vagy egy már meglevő, másik területhez tartozó terminológia

2. ábra: A szófaji rendszer a két fő szófaj köré épül ki az ógörög grammatikában

Forrás: a szerző szerkesztése

3. ábra: A szív ereinek megnevezése

Forrás: Varga Éva Katalin szerkesztése, 2014

adaptálásából jön létre, és metaforikus jellegű. Nézzünk egy anatómiai példát! A szív ereinek megnevezése egy növényalapú metaforára épül, ahol a forrástartomány a fa, a céltartomány pedig a szív, a metafora alapja pedig a formai hasonlóság (3. ábra).

1.3. A tudás és a terminológia átkerülése egy másik nyelvbe

A tudás tehát mindig egy adott nyelven alakul ki, adott nyelvű terminológiával. Amikor a tudás egy másik nyelvű közösségbe kerül át, vele együtt kerül át a terminológia. Ha a tudást csak a speciális, magasan képzett szakemberek használják egymás között kommunikálva, valószínűleg nem jön létre új, vernakuláris terminológia, hiszen nincs rá igény. Mihelyt azonban ebből a szűk körből kilép a tudás, és érintkezik a köznapi tudással, többféle eset lehetséges. Ha a fogalom a köznapi tudás részévé lesz, az eredetileg idegen terminus bekerül a köznyelvi vagy a közvetítő nyelvi használatba, és alakilag is elkezd az átvevő nyelvbe simulni. Így keletkeztek jövevényszavaink: *kréta, iskola, grammatika*, modern példák: *fájl, ímél, kovid, intravénás*.

Lehet az is, hogy az átvevő nyelv elemeiből építkező terminus jön létre, ennek az a jelentősége, hogy az ismert nyelvi elemekből felépülő, kompozicionális jelentésű terminus könnyebben hozzáférhetővé teszi a tudást. Ilyen megoldások lehetnek: a köznyelvben már létező szavak új jelentésben: például *tő, ige*, mesterséges szóteremtés: például *magzat, rag*, és a leggyakoribb megoldás: a tükörszó. A szófajneveknél maradványra erre példa a *számnév, névmás, kötőszó* terminus.

A tükörszavak (*kalk*) létrehozásakor egy másik nyelvben keletkezett terminusalkotási mód kerül át (Unbegaun 1932: 19). Az átvétel vonatkozhat a szemléleti keretre, gondolkodásra, a metaforikus megnevezés forrás- és céltartományának hasonlóságára. A tükörszavak létrehozása a tudásátadás eszköze, ugyanakkor egyúttal a mintaadó terminus által létrehozott szemlélet, perspektíva, gondolkodási keret átvétele is. Ha az átvétel nemcsak a megnevezés perspektíváját, hanem a nyelvi forma tükrözését is jelenti, akkor tükörfordításról beszélünk.

A magyar nyelvű tudományos és szakterminológia megalkotásában kiemelt szerepe volt történetileg a latin, majd később a német nyelvi hatásnak, ma pedig az angolnak.

2. „Nem kell nekünk magyar nyelvű tudomány” – a latin nyelvű kor

2.1. A latin nyelv egyeduralma

Közkeletű megállapítás, hogy a tudomány anyanyelve Európában a latin. De a latin nyelv csak azért lehetett az első, mert valójában a második volt. Az európai tudományosság a legtöbb területen ugyanis eredetileg görög nyelven alakult ki. Amikor a latínok az időszámításunk előtti 1–2. században meghódították a görögöket, a katonailag és gazdaságilag legyőzött Görögország kulturálisan hódította meg a legyőzött: *Graecia capta ferum victorem cepit*, ahogy Horatius az Episztulák 2:1:156-ban írta. A latin értelmiség képzésében a felsőfokú tanulmányokat a görög filozófusok látogatása jelentette, így a latin mellett görögül is tudtak, sőt a tudományos témákban a görögöt használták. A görögök tudományával együtt átkerült a görög nyelvű, a legtöbb területen már kiforrott, rendezett terminológia is. A latin nyelvű szakszókincs létrejötte viszont tudatos terminológiateremtés eredménye volt, és kidolgozójukat olykor név szerint is ismerjük: a grammatikai szókincset Marcus Terentius Varro (Kr. u. 1. század) és Priscianus (Kr. u. 5. század vége), a filozófiai Cicero (Kr. u. 1. század) vezette be. A terminológiateremtés eszköze a tükörfordítás volt, példánknál maradva gyakorlatilag a teljes nyelvtani terminológia így került át, a szófajnevektől kezdve morfológiai és szintaktikai műveletek megnevezéséig, például *onoma – nomen, syntaxis – constructio, klisis – declinatio*. Néha előfordultak kisebb félrecsúszások. Például Varro a tárgyeset görög nevét: *ptosis aitiaiiké* 'áthatoló, okozó eset' a terminus alapját adó *aitiaomai* ige másik, 'okoló, vádoló' jelentésével fordította, és jött létre, majd öröklődött tovább a *casus accusativus*.

A középkori Európában, így Magyarországon is a tudomány, a tudás és a (nyugati) keresztény egyház nyelve a latin volt. Az írástudás, oktatás, a kultúra a latinhoz kötődött, a görögökre visszamenő tudást és terminológiát immár a latin nyelv hagyományozta tovább, a görög teljesen visszaszorult. Nem véletlen, hogy például a magyarban az írástudatlan ember régi neve *dedáktan*, a *deák* szó pedig egyaránt jelentett 'latin'-t és 'tanuló'-t, 'diák'-ot. A középkor első felében kizárólag az egyház keretében folyt iskoláztatás, ezt mutatja az angol *clerk* 'írnok, hivatalnok' szó, amely a középkori latin *clericus* 'klérus tagja, egyházi ember' szóból származik. Az iskoláztatás, művelődés célja az Istenhez jutás és a tudomány utánpótlásának kinevelése volt. Az oktatás a hét szabad művészetben alapult (trivium: grammatica, dialectica, rhetorica, quadrivium: musica, arithmetica, geometria, astronomia). A trivium a beszédhez kapcsolódó tárgyakkal foglalkozott, a mai humánnak nevezett területtel, míg a quadrivium a reáliákkal. Ugyanakkor a középkori oktatásban nem tiltották az anyanyelv használatát, alsó fokon tanítási segédnyelv volt. A tanárok a latin tanítása közben folyamatos összevetésekre kényszerültek az anyanyelvvel. Ennek az anyanyelvű terminológia kialakulásának szempontjából is jelentősége volt, hiszen az anyanyelvű magyarázatok megalapozhatták azt, feltehetően elsősorban tükörfordítások használatával. A középkor második felétől az oktatás csúcán az egyetemek álltak. Ezek a püspöki székhelyhez kötött alsóbb iskolákkal szemben autonóm szervezettel és különböző jogositványokkal rendelkeztek. Az egyetemek, *universitasok* nyelve természetesen a latin volt, a sokfelől érkezett, sokféle anyanyelvű oktatók és hallgatók közös nyelve.

2.2. Az anyanyelvű terminológia kezdetei: a reformáció szerepe

A reformáció beköszöntésével gyökeres fordulat következett be, amely egymással összefonódó médiumbeli, ideológiai, művelődési, iskoláztatási változások sorával teljesen átalakította a gondolkodást és a tudáshoz való hozzáférést.

Az a törekvés, hogy mindenki maga olvashassa a Bibliát, megteremtette az anyanyelvű fordításokat, ami egyúttal számos teológiai és más tudományos és technikai terminus magyarra ültetését követelte meg. Hogy a Biblia eljuthasson az egyes emberekhez, szükség volt a könyvnyomtatásra, amely gyorsan és tömegesen (bár nem olcsón) állította elő a Bibliát, a nyomdászok pedig sokszor a mai olvasószerkesztők és korrektorok feladatát is ellátták. A kéziratos (például huszita) bibliafordítások után megjelentek a nyomtatott verziók is: Sylvester János Újtestamentum-fordítása 1541-ben, Károli Gáspár bibliafordítása 1590-ben. A bibliafordítás felvetette a benne szereplő terminusok fordításának kérdését is, így a magyar nyelvű teológiai-filozófiai terminusokét is. Geleji Katona István erdélyi püspök 1655-ben kiadott *Magyar Grammatikatska* című munkájában, amely egy teológiai mű függeléke, a helyesírási és nyelvhelyességi kérdések mellett a terminusmagyarítással is foglalkozott. Megállapította, hogy a szaknyelv kidolgozatlan: „A' technicum vocabulumokat, és egyéb Scholastica s Theologica dictiokat bajos Magyarul egy szoval kimondani, mellyek közül egy néhányakat az iffjak kedvéért ide le-írok” (Geleji 1655: XXV). Terminusjavaslatainak különlegessége, hogy nem elégedett meg az egyszerű tükörfordítással, hanem körülírásokat, magyarázatokat is próbált adni. Például: „subjectum, alája vettetett', az az, az accidensek alá fundamentumul vettetett; praedicatum, rola-mondatott ... essentia, magán-létel vagy vagyonság; essentialis, állati; subsistentia, alatta állóság avagy személyi-létel, külön-lévség...” (Geleji 1655: XXV).

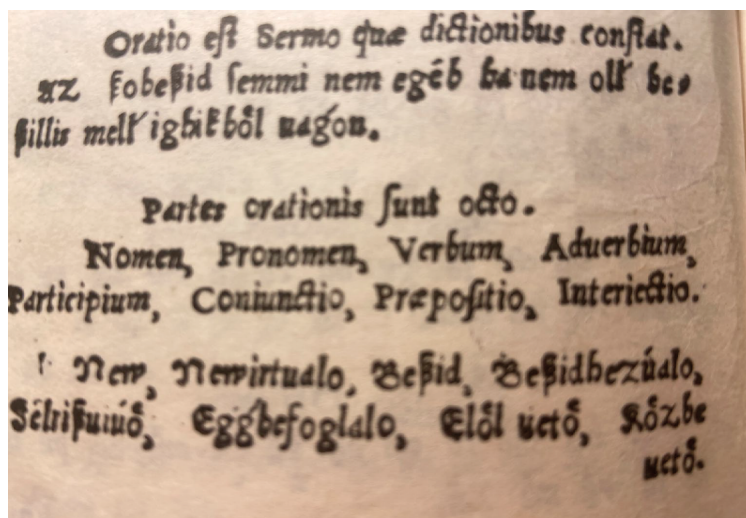
Az anyanyelvű terminológia alakításában másik fontos tényező volt a szójegyzékek, később a szótárak gyakorlata. A szótárak természetüknél fogva egységesítettek és terminológiai normát teremtettek, pusztán azáltal, hogy mit adtak meg egy-egy latin szó magyar megfelelőjeként. Mivel nemcsak az aktuálisan használt mindennapi szókinccs dokumentálása szerepelt bennük, hanem szerkesztőik az iskolai oktatást szem előtt tartva az (antik és egyházi) műveltségi kánon szókinccsét is belevették a szótárba, aktívan törekedtek a terminológia megjelenítésére is. Hatásuk azért is jelentős, hiszen ezeket a szójegyzékeket, szótárakat az iskolákban használták. Jól látható, hogy a terminológiának különböző rétegei szerepelnek benne. Ahol a hétköznapi tudásban is megvolt egy tudományos vagy szakismeret, ott a köznyelvi magyar szót találjuk. Ahol a szorosabban vett tudományos fogalmakat jelölik, ott legtöbbször a latin tükörszóját. Nézzünk egy orvosi nyelvi példát! A Schlägli szójegyzék (14–15. század) 190, testünkkel kapcsolatos latin szót sorol fel magyar megfelelőjével együtt. Szerepelnek közöttük egyszerű, képzett és összetett szavak, például *oculus: zem 'szem'; cartilago: porchogo 'porcogó', timpus: fwltw 'fültő'*. Tükörszavak: *maxilla: altetem 'állcsont', sublabium: also ayak 'alsó ajak'* (Varga 2015). Megemlíthetjük a Murrélius-féle szójegyzéket 1533-ból, Pesti Gábor négyanyelvű *Nomenclaturáját* 1538-ból, Calepinus tízanyelvű szótárát 1585-ből vagy Szikszai Fabricius Balázs szójegyzékét 1590-ből. A legfontosabb Szenczi Molnár Albert latin–magyar szótára 1604-ből, ami minden további magyar szótár ősforrása lett.

2.3. Az anyanyelvű iskoláztatás és az anyanyelvű művelődés

A Biblia egyéni megismeréséhez nemcsak anyanyelvű bibliafordításokra volt szükség, hanem azokat el is kellett tudni olvasni. A reformáció magával hozta a tömeges olvasástanítás programját. A protestánsok már a 16. század elejétől felismerték, hogy milyen óriási jelentősége van annak, hogy ne csak nagyműveltségű prédikátorokat és egyszerű falusi plébánosokat képezzenek, hanem a néptömegek is művelődjenek: az anyanyelvű bibliaalvasás mellett azért is, hogy világi-polgári kötelességeiket teljesíthessék. A városi polgárság a protestáns kollégiumokban elsajátította a praktikus műveltség alapjait, utána gyakorlati képzést kapott az iparos testületekben, szintén anyanyelven.

Magyarországon a 16. század közepétől jelentek meg az első anyanyelvű ábécéskönyvek. Sylvester az említett Újtestamentum-fordítással párhuzamosan és vele összefüggésben egy elemi iskolai magyar–latin grammatikát is írt (Sylvester 1539). Ez a munka a magyar nyelvű tudományosság szempontjából azért is fontos, mert először (és még sokáig egyedülként) a teljes magyar nyelvű grammatikai terminológia szerepel benne. Maga a grammatika fogalom- és terminuskészlete olyan kiforrott, amelyet csakis egy hosszú, bár írásban nem dokumentált iskolai hagyomány teremthetett meg. Nem meglepő módon a Sylvester-grammatika magyar terminuskészlete a latinnak a tükörfordítása. Nézzük például a szófajneveket (4. ábra és 2. táblázat).

Mivel azonban a latin nevek is a görög tükörfordításaként jöttek létre, a forrás végső soron a görög. Megjegyzendő, hogy más nyelvekben, például az angolban sok esetben a latin terminológia egyszerűen az adott nyelvhez igazított alakban élt tovább (mint nálunk a fent említett *iskola*, *kréta* példája). (Megjegyzendő, hogy a latinban nem volt névelő, viszont, hogy a latinban is nyolc szófajt tarthassanak számon, a grammatikusok helyette bevezették az *interiectio* 'indulatszó' kategóriáját.)

4. ábra: A Sylvester-grammatika (1539) latin és magyar szófajnevei

Forrás: a szerző felvétele

2. táblázat: A szófajnevek

Görög	Latin	Sylvester	Angol
<i>onoma</i>	<i>nomen</i>	<i>new</i>	<i>noun</i>
<i>antonüma</i>	<i>pronomen</i>	<i>newirtualo</i>	<i>pronoun</i>
<i>rhéma</i>	<i>verbum</i>	<i>beszid</i>	<i>verb</i>
<i>epirrhéma</i>	<i>adverbium</i>	<i>beszidhezualo</i>	<i>adverb</i>
<i>metokhé</i>	<i>participium</i>	<i>félriszuiuö</i>	<i>participle</i>
<i>szündeszmosz</i>	<i>coniunctio</i>	<i>egg'befoglalo</i>	<i>coniunction</i>
<i>protheszisz</i>	<i>praepositio</i>	<i>elől uetö</i>	<i>praeposition</i>
<i>arthrón</i>	<i>articulus</i>		<i>article</i>
	<i>interiectio</i>	<i>közbe uetö</i>	<i>interiection</i>

Forrás: a szerző szerkesztése

Az anyanyelvű iskoláztatás törekvését a puritanizmus megjelenése erősítette. A teljes körű, enciklopédikus műveltségesszémény legjelentősebb magyar alakja Apáczai Csere János volt a 17. században. Hollandiai egyetemi tanulmányai után 1656-tól a kolozsvári református iskola igazgatójaként a teljes művelődést meg kívánta újítani: általános anyanyelvű népiskolai oktatást (kétszáz évvel az erre vonatkozó törvény előtt), egyetemalapítást is tervezett, és az eddig csak idegen nyelveken elérhető teljes (természet)tudományos ismeretanyagot kívánta magyar nyelven közreadni. Ezt szolgálta a *Magyar Logicatska* (1654) és a *Magyar encyclopaedia* (1655). Először írt magyarul például a heliocentrikus világról, a vérkeringésről és a mágneses elhajlásról.

Apáczai a *Magyar encyclopaedia* latin nyelvű előszavában (1654: 5–6) azt írja, hogy igen sok nehézséget jelentett a magyar nyelvű terminuskészlet hiányos volta („non minus difficultatis parit linguae ipsius inopia”), de Cicero példájára hivatkozva eltökélte, hogy nem hal meg addig, míg nem magyarítja az összes tudományt a magyarok számára („firmiter apud me constituisssem non prius me moriturum [...] quam Hungaris sermone Hungarico omnes scientias communicarem”). Neki köszönhetünk olyan tudományos műszavakat, mint *azonosság*, *egyenes*, *szög*, *test*, *sík*, *egynemű*, *középpont*. Néhány, azóta már nem használt kifejezést is alkotott: *fellyül rész szerint való* 'számláló', *megtöbbiteni* 'szorozni', *rá menő* 'függőleges', *hegyes gömbölyeg* 'kúp', *lángszabású* 'gúla' (Csapodi 2017).

A terminusalkotással azonban problémák is jártak. Az egyik gond a latin szakterminológia ismeretével volt kapcsolatos. Apáczai természetesen nem lehetett egyformán jártas minden terület latin terminológiájában, és többször megesett, hogy egy szaknyelvi jelentéssel is bíró szót a latin szó köznyelvi jelentésével fordított. Például a *humerus* a latin köznyelvben 'váll' jelentésű, míg az orvosi szaknyelvben 'felkarcsont'. Így fordulhatott elő, hogy a kar részeként írta le a vállat: „A karj áll válból, könyökből, és kéz fejből” (Apáczai 1655: 142). A másik probléma (amit természetesen igazságtalan lenne a mából visszanezve felróni) a terminológia következetességével volt, nem mindig ugyanaz volt egy latin szó fordítása. Például az *axioma simplex* a *Magyar Logicatskában egyes mondás*, a *Magyar encyclopaediában egyenes*, és *magá színént való*.

3. „Kell nekünk magyar nyelvű tudomány!”

3.1. „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudóssá”

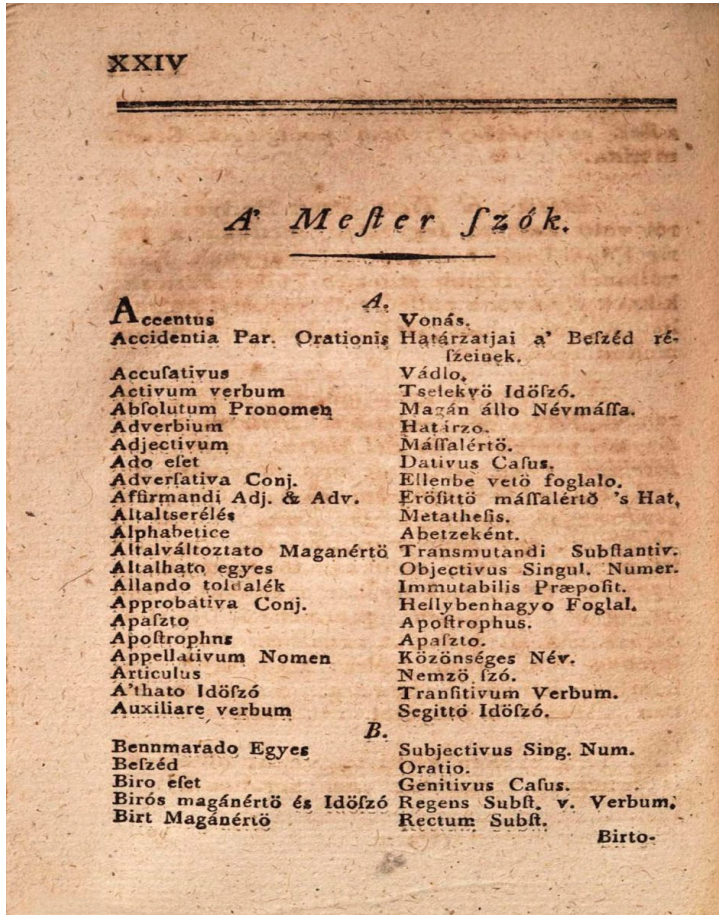
A 18. században egyre inkább teret nyertek a magyar nyelvű iskolák, ami elősegítette a magyar terminológia terjedését is. A 18. század elejétől kezdve az iskolák magyar jellege kifejezetten erősödött: megszülettek a magyar nyelvű tankönyvek, kísérletek történtek a magyar tannyelvű oktatásra.

A 18. század végére a latin nyelv szerepe Európa-szerte csökkent a szak- és a tudományos irodalomban, de Magyarországon továbbra is tartotta magát. Ugyanakkor a latin visszaszorulásával előtérbe került egy új vezető nyelv: a német. A kibontakozó ipar terminológiája és az újabb tudományos eredmények már német nyelven születtek. A tudományban az átmenetet a többnyelvűség jellemezte: gyakran ugyanaz a szerző magyarul és németül vagy latinul párhuzamosan alkotott. Néhány példa a nyelvtudományból: Gyarmathi Sámuel *Okoskodva tanító Magyar Nyelvmestere* 1794-ben magyar nyelvű (5. ábra), nyelvhasznító munkája, az *Affinitas* 1799-ben magyar nyelvű. Beregszászi Nagy Pál nyelvhasznoltása, az *Aehnlichkeit* 1796-ban németül íródott, de magyarul és latinul is alkotott. Ez a párhuzamosság a 19. század első felére is átnyúlt: Verseghy például latinul, németül és magyarul is írt magyar nyelvtant.

A magyar nyelvű tudományosság és szaknyelvi terminológia kibontakozásához a legfontosabb lökést a felvilágosodás adta. A felvilágosodás a tudást el akarta vinni mindenkire, mert ebben látta a nemzet felemelkedésének útját. „...azok az ideák, mellyek annakelőtte csak kevés főben voltak meg, 's talán ott is csak homályosan, elhatnak a' Publicumra, 's közönségessé lesznek...” (Kazinczy levele Révaihoz 1806).

Felismerték azt is, hogy az ismeretekhez való hozzáférés, a tanulás a legkönnyebben az anyanyelven történhet, ezért az anyanyelv kiművelése és használata mindenkire számára hozzáférhetővé teszi a tudást, ezáltal felemeli a nemzetet. Az anyanyelv tudományos és iskolai használatát eszköznek tekintették a tudás demokratizálásához. A kor felfogását mutatja egy másik, Bessenyiénel kevésbé ismert idézet is: „...mind azon tudományoknak és mesterségeknek, mellyek a' Nemzetet boldogittják, legegyszerűsebb, legrövidebb 's legkönnyebb úttya egyedül a' Nemzeti nyelv” (Pápay 1808: 7). „Miért nem alkalmas a Magyar nyelv? azért feleled, hogy nem lehet rajta kitenni a dolgot” – írja Bessenyei (1774: 8). De az anyanyelvű tudomány felemelhetné az országot: „Magyarúl lehetne olvasni; fogadok, hogy egy néhány esztendő mulva, az asszonyoknak is több tudományok, értelmek lenne, mint most sok *Doctusnak* van az országba” (1774: 12). Az a gondolat, hogy a latinul nem tudók (és az asszonyok!) számára a magyar terminológia használata teszi hozzáférhetővé a szaktudást, már korábban is számtalan helyen felbukkant, így Maróti György 1734-es matematika-tankönyvében: „Minthogy még eddig a' Deákság nélkül való Tanulóknak nagy bajt szereztek a' Deák nevek ... én hasznosnak itéltem mind azok helyett Magyar szókat tenni, mellyeket még az Asszony-nép is megérthessen” (Maróti 1734: 3).

Ezért egyre több olyan tudományos munka jelent meg, amelyik a latin nyelvű terminológia magyarítását (többnyire: tükörfordítását) is tartalmazta. A szakirodalom (Kiss-Pusztai 2016: 355–360) eddig is számontartotta a tükörszavakat a magyar szókincs nyelvújításkori bővítésének eszközeként.

5. ábra: Gyarmathi Sámuel Nyelvmesterének (1794) Mesterszójegyzéke

Forrás: a szerző felvétele

Ugyanakkor ezek a kísérletek távolról sem jelentették egységes terminológia kialakulását. Több okból sem. Egyrészt a szerzők egymástól többé-kevésbé függetlenül alkottak. Másrészt a tükörszavak alapja azonban most már nemcsak a latin volt, megjelent forrásként a nagy kulturális és gazdasági befolyással bíró német is, amely ekkor már jóval előrébb tartott a nemzeti nyelvű terminológia megalkotásában (bár maga a német terminológia is sok esetben a latinra ment vissza).

Nézzük meg példaként a 18–19. század fordulóján keletkezett magyar nyelvű grammatikák szófajneveit, összehasonlítva a latinnal és a némettel! Azt látjuk, hogy a latin mellett immár a német is teljes vagy megközelítő tükörfordítások alapjául szolgál, és ezért a magyar terminológia igen tarka (6. ábra).

A szakszavak magyarítását a magyar nyelv tannyelvi használata is sürgetővé tette, bár a kép ellentmondásos volt. A magyar nyelvű iskoláztatás és tankönyvírás tekintetében visszalépést jelentett az oktatást szabályozó két *Ratio Educationis*

LATIN	MAGYAR	NÉMET
nomen	név, névszó <L S	
nomen substantivum	főnév <N T; magánértő <L A	Substantiv, Hauptwort <L A
nomen adiectivum	melléknév <N T; mássalértő; Rávető Jzó <L T	Beiwort <L A
nomen numerale	számnév <N T; számláló <L A	Zahlwort <L A
pronomen	névmás / névmássa, névpótló <L A / N A	Fürwort <L A
verbum (temporale)	ige <L T; Idő Jzó <N T	Zeitwort <L A; Redewort <L A
adverbium	határozószó, határozó <N A; szó-társ <N A	Nebenwort <L A, Umstandwort
participium	igenév <N T; részesülő név <L A	Verbalnomen
praepositio separata	névutó; Előlutóljáró <L A; tóldalék <H A	Verhältnisswort, Vorwort <L A
praepositio coniuncta	igekötő; elől-járó <L A	Vorsylbe
coniunctio	kötőszó; egybefoglaló <L T	Bindewort <L A
interiectio	Indulatszó <N T; közbevető <L T	Empfindungslaut, Zwischenwort <L A
articulus	névelő; czikkely <L T; nemző szó	Artikel

L – latin, N – német, H – héber
T – tükörfordítás; A – approximatív tükörfordítás; S – szemantikai kalk

6. ábra: A 18–19. század fordulóján keletkezett magyar nyelvű grammatikák szófajnevei

Forrás: Vladár–Varga 2023

(1777-ben Mária Terézia, 1806-ban I. Ferenc), amely a teljes oktatásügyet egységesen rendezte, mivel a magyar nyelv nem kapott helyet a közép- és felsőfokú oktatásban. Viszont a népiskolákban az oktatás magyarul folyt, és törvénybe iktatták a magyar nyelv iskolai oktatását azoknak, akik nem tudtak magyarul.

3.2. „A’ tudományok és szép művészségek honni nyelven műveltesenek” – az Akadémia szerepe

A felvilágosodást felváltó romantikában az anyanyelv szerepe a pusztán célszerűsége túl is fontossá vált. A romantika korában úgy vélték, hogy az anyanyelv azért kivételes jelentőségű, mert befolyásolja, miként látjuk a világot, a nyelv a közösségre jellemző gondolkodásmódnak megfelelő teremtmény. Emiatt az anyanyelv előbb az elit önazonosságának megjelenítője lett, majd az egész nép identitásának hordozója, ahogy ma is az.

A Magyar Tudós Társaság 1825-ben alakult, egyesületként (hivatalosan 1845-től viseli a Magyar Tudományos Akadémia nevet). Az akadémiai könyvkiadás 1831-ben indult meg, az Akadémia első kiadványa *A’ Magyar Tudós Társaság alaprajza és rendszabásai* címet viselte. Ez a Társaság célját így fogalmazta meg: „A’ magyar tudós társaságnak egyedül csak az van téve czéljává, hogy munkálkodása által hazánkban a’ tudományok és szép művészségek honni nyelven műveltesenek; s viszont ezek által a nyelv maga csinosulást, fennséget és bővülést nyerjen...”. Az Akadémia célkitűzése nemcsak a köznyelvi standard megteremtésére irányult, hanem a szaknyelvi norma megteremtésére is. A Rendszabás 1835-ben a terminológiáról ezt

a követelményt fogalmazta meg: „bármely grammaticai rendszert követ is, azt híven kövesse; a' tudomány' méltóságához illő, mívelt nyelven legyen írva; a' netalán szükséges műszavak pedig a' származtatás' és összetétel' szabályai szerint legyenek alkotva” (*A' Magyar Tudós Társaság alaprajza és rendszabásai* 1835).

A szakszóteremtést az egyes szerzők maguk is kritikusnak tartották. Bugát Pál, akinek a magyar nyelvű orvosi terminológia alapjait köszönhetjük, így fogalmazott: „közülünk nem kevesen hajlamosak letérni a megkezdett útról, és elválasztva az [idegen nyelvű] terminológiát a nomenclatúrától, csak az előbbi kiművelésére törekszenek, és az utóbbi, az anyanyelvű kiművelésére nem” (Bugát Pál levele Erik Alexander Ingman professzorhoz Pesten, 1861. december 18-án).

A szakszóteremtés egyúttal a nyelvi sztenderdizáció fontos állomása is volt a Haugen-féle nyelvtervezési modell értelmében (Haugen 1968): 1. normaválasztás; 2. kodifikálás; 3. elterjesztés; 4. kidolgozás. A kodifikálást az Akadémia műszótársorozata és az akadémiai támogatással létrejött szótárak jelentették, az elterjesztést az iskolai és szakirodalombeli használat, a kidolgozást pedig a folyamatos szóalkotás. Fontos megjegyezni, hogy ezek az általában egymásra épülő lépések nálunk összecúsztak.

Az Akadémia működése révén a terminológiát szervezeten, tudományos alapon és intézményi tekintéllyel támogatva alkották meg. Az 1830-as évek közepétől indult meg a szakszótárak kiadásának sorozata, jóval azelőtt, hogy a tervezett Nagyszótár (a Czuczor–Fogarasi-szótár) elkészülhetett volna. Három különböző szakterület szakszótára jelent meg: a Mathematicai (1834) a Philosophiai (1834) és a Törvénytudományi (1843), ahol a szakterületek latin terminusaihoz alkottak terminusonként egy, de inkább több magyar megfelelőt. Bár mai szemmel ez szembemegy az egységesítés követelményével, a romantikára jellemző, hangsúlyozottan nyitott és liberális szellemiségének megfelelően a terminusok nem kizárólagos, főként nem kötelező formák voltak, hanem csak javaslatok, mivel úgy vélték, mindig van tere a jobbításnak,

P.		szókész.
Pabulum: élelem.	Ausschallen, kideszkálnia'tásukna' tornácsait. <i>Kís.</i>	Felsőfok: superlativus (gradus).
Paedarthrocae: izfajulás.	Ausschnitt, bevesett út a' vár' alján. <i>Kís.</i>	Féllhangzó: semivocalis.
Palatum: ny, szájpad.	Aussenerke, külgötek. <i>Kís.</i>	Fogbeteg: liera dentalis.
Paliative: szingygyítólag, palástolag.	Aussengraben, külárkok. <i>Kís.</i>	Folyékony betű: liera liquida.
Palliativum: ürögyszer, palástoló szer.	Austriert, melléknyílás a' tázaknában. <i>Kís.</i>	Fok: gradus.
Pallidus: sáppadt.	Ausleher der Brandröhren, kőművi. <i>Kís.</i>	Fokozás, fokoztatás: comparatio (per gradus).
Palpebra: pilla, szemhéj, szempilla.	Automa, önmosság. <i>Köszlendő. Moszgodó. Nyír.</i>	Fokozás, fokoztatás: comparatio (per gradus).
Palpus: falám.	Autumnus, ősz. <i>Közzé.</i>	Főnév: nomen substantivum.
Palpatio cordis: szívdobogás.	Ausschacken, vándorhorog. <i>Kís.</i>	Főnévképző: formativum substantivi.
Paludosus: posványos.	Avancirring, vonókarika. <i>Kís.</i>	Főnévképző: formativum substantivi.
Panaritium: körömméreg.	Avancirstange, tolórod. <i>Kís.</i>	Gondolatjel: signum paucae.
Panaritium tendineum: in-körömméreg.	Avancirstau, vonókötél. <i>Kís.</i>	Gyakorító ige: verbum frequentativum.
Pancreas: gyomormirigy, hasnyálmirigy.	Avantgarde, elővéd. <i>Szavtagh.</i>	Gyakorító képző: formativum frequentativum.
Pancreatitis: hasnyálmirigylob.	Avantkorpa, kingerás. <i>Jú.</i>	Gyök, gyökös, gyöker: radix.
Paniculatio: nyújtózás.	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Gyűjtő: 'cominciatio collectiva.
Pannus: szarvhártya-vérzővet.	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Gyűjtő, v. gyűnév: nomen collectivum.
Papaver: mák.	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Hangjeles: pronominatio.
Papilla nervea: idegzemölcs.	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Hangjeles: pronominatio vocalium.
	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Hanghasonlítás, hanghasonlítás: assimulatio vocalium.
	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Hanghasonlítás, hanghasonlítás: assimulatio vocalium.
	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Hanghasonlítás, hanghasonlítás: assimulatio vocalium.
	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Hanghasonlítás, hanghasonlítás: assimulatio vocalium.
	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Hanghasonlítás, hanghasonlítás: assimulatio vocalium.
	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Hanghasonlítás, hanghasonlítás: assimulatio vocalium.
	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Hanghasonlítás, hanghasonlítás: assimulatio vocalium.
	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Hanghasonlítás, hanghasonlítás: assimulatio vocalium.
	Avantlás, küllés. <i>Beregazási.</i>	Hanghasonlítás, hanghasonlítás: assimulatio vocalium.

7. ábra: Különböző szakterületek akadémiai szómagyarítása. Balról jobbra: Bugát Pál orvosi szókönyve (1833), *Mathematikai műszótár* (1834), az első akadémiai nyelvten (1846)

Forrás: Bugát 1833: 160; *Mathematikai Műszotár* 1834: 11; *A' magyar nyelv' rendszere* 1846: 369

változtatásnak. Jó példa erre a *Mathematikai szakszótár* (1834), ahol a szótár egyszerűen összegyűjtötte az eddigi javaslatokat.

A szinonim formák egymás mellett élésének illusztrálására álljon itt három különböző munka példája: Bugát Pál és Schedel (későbbi, ismertebb nevén: Toldy) Ferenc *Magyar-deák, deák-magyar orvosi szókönyve* 1833-ból, a *Mathematikai műszótár* 1834-ből és az első akadémiai nyelvtan, *A' magyar nyelv rendszere* 1846-ból (7. ábra).

3.3. Útban a modern terminológia felé

Az Akadémia tevékenysége az anyanyelvű terminológia megteremtését programmá tette, hozzáértő tudósok kezébe helyezte és intézményi tekintéllyel támogatta. Azonban a nyitottság és változtatásra való készség egy idő után teherré vált, eljött az egységesítés és egyértelműség iránti igény ideje. Tolnai Vilmos, aki egy egész könyvet szentelt a nyelvújításnak, a 20. század elején *Műnyelv, szaknyelv* címmel a *Magyar Nyelvben* egy rövid, alig kétoldalas cikkben foglalta össze a terminusokkal szembeni követelményeket. A tömör felsorolás ma is meglepően modern felfogást tükröz, és nyolc évvel megelőzte Eugen Wüster híres, elektrotechnikai szabványosítással foglalkozó doktori dolgozatát (*Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik*), amelyet a tudományos terminológia első nagy alkotásának és alpmunkájának szokás tekinteni. Tolnai öt pontban foglalta össze az ideális terminus jellemzőit. Ezek között témánk szempontjából az egyértelműség, a definiáltság, az állandóság és a nyelvbe illeszkedés követelménye mellett a legfontosabb a 3. pont, amelyik a vernakuláris elemekből való építkezést szorgalmazza. „1. ... Fogalmi szababatoság. Minden műszónak csak egyetlenegy fogalmi tartalma legyen, s minden képzetnek csak egyetlenegy kifejező szava legyen (egyértelműség). A műszó minden tekintetben egyértékű legyen egy szabatos meghatározással (definitio). 2. Nyelvi helyesség. Ne ellenkezzék a nyelv természetével. Ezt nemcsak a nyelvtani szabályok határozzák meg, hanem a szó története s a szokás is. ... 3. Nyelvi tisztaság. Ez jelenti azt a törekvést, hogy mindent, amit a fogalmi szababatoság megóvásáival és megsértése nélkül a magunk nyelvén ki tudunk fejezni, ne mondjuk más nyelvekből vett szavakkal. ... 4. Könnyű alkalmazhatóság. Legyen a műszó olyan, hogy könnyen illeszkedjék bele a folyó nyelvbe, azaz könnyen lehessen ragozni, továbbképezni, más szavakkal összetenni. Ne legyen nyelvfcamítóan nehéz kiejtésű, ne legyen szertelenül hosszú. 5. ... A már egyszer közmegállapodással bizonyos értelemmel felruházott műszót mindig csak abban a jelentésben használjuk, soha másban, de más szónak se tulajdonítsunk olyan értelmet, melyre egyet már lefoglaltunk.” (Tolnai 1923: 76–78). Tolnai „elsőrendű elméleti és gyakorlati szükség és kötelességnek” nevezte a műszótárak készítését, amelyhez két oldal: a szaktudós és a nyelvtudós együttműködése kell. A kor ipari-technikai felfogásának megfelelően a terminust gépalkatrésznek tekintette, amelyet kizárólag a célszerűsége minősít. (A mai terminológiának ez csak az egyik felfogása, a másik, kognitív felfogás a terminológia rugalmasságát és magyarázó képességét sokkal fontosabbnak tartja a merev rögzítettségénél a szakmai kommunikáció különböző helyzeteinek kiszolgálásában, vö. Temmerman 2000).

4. Kell-e nekünk magyar nyelvű tudomány?

A múlt után a jelen és a jövő kérdéséről csak néhány szó, hiszen a jelen lapszámban több tanulmány is alaposan elemzi a kérdést. A 20. század közepétől a világ vezető nyelve az (amerikai) angol lett. Az új tudományos eredmények, az új ismeretek angolul születnek, nemcsak a teljesen új szakterületeken, mint a számítástechnika, de például az orvosi nyelvben is az új műtéti eljárások, vizsgálatok neve angol. Megfigyelhető az is, hogy az angol kiszorítja a korábban már meglévő, vernakuláris elemekből építkező terminológiát. Ma a természettudomány szinte teljesen angol nyelvű, és a humán tudományok terén is nyer az angol a nemzetköziesítés következtében. Időről időre felmerül az is, hogy a felsőoktatás bizonyos (elsősorban természettudományos) területeken ne csak párhuzamosan magyar és angol nyelven folyjon Magyarországon, hanem teljesen angol nyelvre álljon át. Ez hosszabb távon azt eredményezné, hogy eltűnne a tudáshoz való hozzáférés magyar nyelven előbb felső-, majd középszinten. A szakterminológia karbantartása ezért nemzeti feladat. A 200 éves Magyar Tudományos Akadémia, amely eredetileg is a magyar nyelv és benne a szaknyelv művelésére jött létre, alapításának 200. évfordulóján küldetésnyilatkozatában így fogalmaz: „Az MTA feladata a magyar tudományos szaknyelv kialakításának segítése és gondozása” (Az Akadémia küldetése 2024).

Szakirodalom

- A' magyar nyelv' rendszere* 1846. Buda: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.
- Apáczai Csere János 1654: *Magyar Logicsatska*. Gyulafehérvár: Major Márton.
- Apáczai Csere János 1655: *Magyar encyclopaedia*. Utrecht: Johannes Waesberg.
- Az Akadémia küldetése. *MTA200.hu*, 2024. április 17. Online: <https://mta200.hu/mta200/az-akademia-kuldetese-106350>
- Bessenyei György 1774/1932: Magyarország. In: Vajthó László (szerk.): *Magyarság. A magyar néző*. Magyar irodalmi ritkaságok XVI. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. 9–18.
- Bugát Pál 1833. *Magyar–deák és deák–magyar orvosi szókönyv az Orvosi Tár' első két évéhez*. Pest: Orvosi Tár.
- Csapodi Csaba 2017: Szemelvények a magyar matematikai műnyelv történetéből. *Érintő* 3.
- Dobos Csilla 2014: A nyelven belüli fordítás különböző típusai. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 8/2: 61–75.
- Dobos Csilla 2022: A szaknyelvről köznyelvre történő intralingvális fordítás szerepe a tudásmegosztásban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 15/2: 38–64.
- Engberg, Jan 2023: Dissemination of Science and Communicative Efficiency of Texts. Is the Level of Explanatory Ambition a Relevant Diagnostic Tool *Trans-Kom* 16/1: 4–21.
- Fields, Aron M. – Freiberg, Craig S. – Fickenscher, Alexandra – Shelley, Kirk Harry 2008: Patients and Jargon: Are We Speaking the Same Language? *Journal of Clinical Anesthesia* 20/5: 343–346. Online: <https://doi.org/10.1016/j.jclinane.2008.02.006>

- Fóris Ágota 2006: A terminológiai szemlélet szerepe a szakmai kommunikációban. *Tudásmenedzsment* 7/3: 91–100.
- Geleji Katona István 1645. *Magyar Grammatikatska*. Gyulafehérvár.
- Ghosh, Suresh C. 2007: *History of Education in India*. Jaipur – New Delhi – Bangalore – Mumbai – Hyderabad – Guwahati: Rawat Publications.
- Gyarmathi Sámuel 1794: *Okoskodva tanító magyar nyelvmester. Második darab*. Kolozsvár: Hochmeister Márton.
- Havas Ferenc 1998: *Onoma, rhéma, logosz*. Budapest: ELTE BTK Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszék.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (főszerk.) 2016: *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Maróti György 1734: *Arithmetica*. Debrecen.
- Mathematikai Műszótár*. Kiadja a Magyar Tudós Társaság. Buda: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.
- Pápay Sámuel [é. n.] [1808]: *A magyar irodalom esmérete*. Veszprém: Számmer Klára.
- Rébék-Nagy Gábor 2010: Szaktudás, nyelvtudás, szaknyelv. In: Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 195–204.
- Robins, Robert Henry 1999: *A nyelvészet rövid története*. Ford. Siptár Péter. Budapest: Tinta Könyvkiadó – Osiris Kiadó.
- Roelcke, Thorsten 2014: Zur Gliederung von Fachsprache und Fachkommunikation. *Fachsprache* 36/3–7: 154–178. Online: <https://doi.org/10.24989/fs.v36i3-4.1305>
- Sylvester János 1539: *Grammatica Hungarolatina*. Sárvár-Újsziget.
- Temmerman, Rita 2000: *Towards New Ways of Terminology Description. The Sociocognitive Approach*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Online: <https://doi.org/10.1075/tlrp.3>
- Tolnai Vilmos 1923. Műnyelv, szaknyelv. *Magyar Nyelv* 19/1–4: 76–78.
- Unbegaun, Boris 1932: Le calque dans les langues slaves littéraires. *Revue des Études Slaves* 12/1: 19–48. Online: <https://doi.org/10.3406/slave.1932.7505>
- Varga Éva Katalin 2015: *Latin mintára képzett kalkok a magyar és az orosz anatómiai nevekben*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Varga Éva Katalin – Zimonyi Ákos – Indig Balázs – Sárközi-Lindner Zsófia – Palkó Gábor 2022: Durva influenza vagy veszélyes világgjárvány? A Covid19 terminológiája a médiában. In: Navracsics Judit – Bátyi Szilvia (szerk.): *Nyelvek, nyelvváltozatok, következmények II.: Fordítástudomány, terminológia, retorika, kognitív nyelvészet, kontrasztív nyelvészet, interkulturális kommunikáció, névtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Varga Éva Katalin – Vladár Zsuzsa 2023: A tükörjelenség szerepe a magyar nyelvű szakterminológia alakulásában. Előadás *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XII.* konferencián. Szeged.

Constantinovitsné Vladár Zsuzsa habilitált egyetemi docens, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója. Kutatási területe az általános és a magyar nyelv tudomány története, latin nyelvű grammatikák, terminológia.